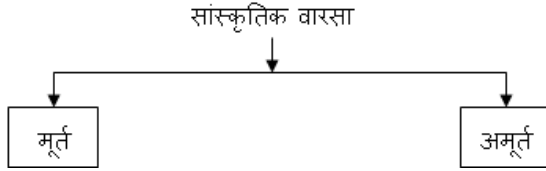

Chapter: 3

Q.1 Extra Question (Not to use)

0

1

- Ans** i. प्राचीन स्थळे i. मौखिक परंपरा
 ii. वास्तू ii. पारंपारिक ज्ञान
 iii. वस्तू iii. सामाजिक
 iv. हस्तलिखिते iv. कला सादरीकरणाची पद्धती
 v. शिल्पे v. पारंपारिक कौशल्ये
 vi. चित्रे vi. समूह

Q.2 दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडून लिहा

2

- 1 भारताचे राष्ट्रीय अभिलेखागार येथे आहे.
 अ. दिल्ली ब. कोलकाता क. मुंबई ड. चेन्नई

Ans भारताचे राष्ट्रीय अभिलेखागार **दिल्ली** येथे आहे.

- 2 जगातील सर्वात प्राचीन संग्रहालय या शहराचे उत्खनन करताना सापडले.
 अ. दिल्ली ब. हडप्पा क. उर ड. कोलकाता

Ans जगातील सर्वात प्राचीन संग्रहालय **उर** या शहराचे उत्खनन करताना सापडले.

Q.3 पुढीलपैकी प्रत्येक गटातील चुकीची जोडी ओळखून लिहा.

1

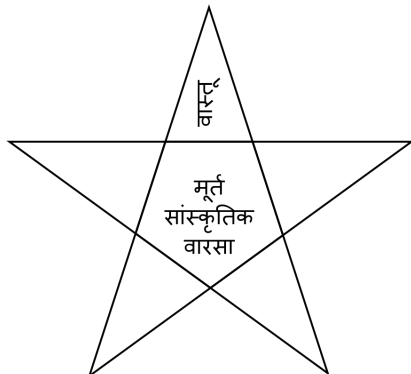
i.	कुटियट्टम - केरळमधील संस्कृत नाट्यपरंपरा
ii.	रम्मन - पश्चिम बंगालमधील नृत्य
iii.	रामलीला - उत्तर भारतातील सादरीकरण
iv.	कालबेलिया - राजस्थानचे लोकसंगीत आणि लोकनृत्य

Ans चुकीची जोडी - रम्मन - पश्चिम बंगालमधील नृत्य
 बरोबर जोडी - रम्मन - गढवाल (उत्तराखंड) येथील 'रम्मन' धार्मिक उत्सव आणि विधीनाट्य

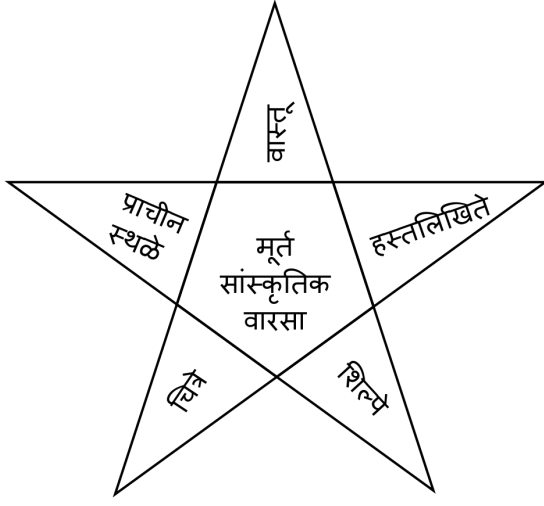
Q.4 दिलेली संकल्पनाचित्रे पूर्ण करा.

4

1

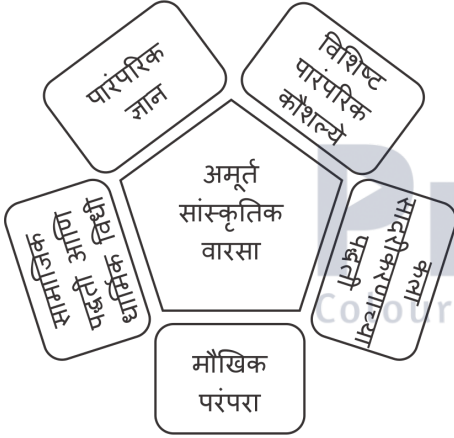
Ans

2

Ans

Q.5 पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

4

1 जागतिक वारशाच्या पदास पात्र ठरणारी स्थळे, परंपरा यांची यादी युनेस्कोद्वारे जाहीर केली जाते.

Ans i. पुढील मानवी पिढ्यांच्या हितासाठी आपल्या वारशाचे जतन होणे आवश्यक आहे.

ii. सांस्कृतिक आणि नैसर्गिक वारशाचे जतन आणि संवर्धन व्हावे या हेतूने युनेस्को या जागतिक संघटनेने काही दिशादर्शक तत्वे जाहीर केलेली आहेत.

iii. त्या दिशादर्शक तत्वांच्या आधारे जागतिक वारशाच्या पदास पात्र ठरणारी स्थळे, परंपरा यांची यादी जाहीर केली जाते.

2 तंत्रज्ञानाचा इतिहास अभ्यासाचा लागतो.

Ans i. कृषी उत्पादन, वस्तूंचे उत्पादन, स्थापत्य, अभियांत्रिकी इत्यादींमध्ये होत गेलेले बदल आणि त्यामागील कारण – परंपरेची साखळी समजावून घेण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा इतिहास अभ्यासाचा लागतो.

ii. विज्ञानाच्या प्रगीतमुळे उत्पादन प्रक्रियांचे यांत्रिकीकरण कसे होत गेले, विज्ञान आणि तंत्रज्ञान कसे नेहमीच एकमेकांवर अवलंबून असतात. ते समजण्यासाठी तंत्रज्ञानाचा इतिहास समजावून घेणे आवश्यक आहे.

Q.6 पुढील प्रश्नांची सविस्तर उत्तरे लिहा.

27

1 अभिलेखागार

Ans i. अभिलेखागारांमध्ये महत्त्वाची जुनी कागदपत्रे, दप्तरे, जुने चित्रपट जतन करून ठेवली जातात.

ii. भारताचे राष्ट्रीय अभिलेखागार दिल्लीमध्ये आहे.

iii. भारतातील प्रत्येक राज्याचे स्वतंत्र अभिलेखागार आहे.

iv. महाराष्ट्रातील पुण्यामध्ये नॅशनल फिल्म अर्काइव्ह (राष्ट्रीय फिल्म संग्रहालय) या संस्थेची मुख्य कचेरी आहे.

v. भारत सरकारच्या माहिती आणि प्रसारण खात्याचा माध्यम विभाग म्हणून सन १९६४ मध्ये त्याची स्थापना केली.

2 ऐतिहासिक वारसास्थळांच्या संदर्भात युनेस्कोने कोणते कार्य केले आहे?

- Ans** i. नैसर्गिक वारशांचे पुढील मानवी पिढ्यांच्या हितासाठी आपल्या वारशाचे जतन होणे आवश्यक आहे.
 ii. नामशेष होण्याच्या वाटेवर असलेल्या सांस्कृतिक आणि नैसर्गिक वारशाचे जतन आणि संवर्धन व्हावे या हेतूने युनेस्को या जागतिक संघटनेने काही दिशादर्शक तत्त्वे जाहीर केलेली आहेत.
 iii. त्या दिशादर्शक तत्त्वांच्या आधाराने जागतिक वारशाच्या पदास पात्र ठरणारी स्थळे, परंपरा यांची यादी जाहीर केली जाते.

3 नैसर्गिक व सांस्कृतिक वारसा जतन करण्याच्या प्रकल्पातून कोणत्या गोष्टी साध्य होतात.

- Ans** i. वारसा प्रकल्पाचा मुख्य हेतू वारसांच्या मूळ वैशिष्ट्यांचे जतन करणे हे आहे.
 ii. वारसा संवेदनशील पायाभूत सुविधांच्या नियोजनाचा विकास व अंमलबजावणी करणे.
 iii. जेथे पर्यटक प्रत्यक्षपणे शहराच्या अद्वितीय वैशिष्ट्यांशी जवळीक साधू शकतात, अशा वारसांचे जतन करणे.
 iv. नैसर्गिक, सांस्कृतिक जीवन आणि नियोजन व वृद्धीसाठी पाया म्हणून वारसा बांधणे इत्यादींच्या वारसा मालमत्ता शोधिका दस्तऐवजाचा विकास करणे.
 v. नियोजित प्रकल्पाच्या कामात स्थानिक लोकांना सहभागी करून घेता येणे.
 vi. ऐतिहासिक व सार्वजनिक ठिकाणांचा विध्वंस टाळणे व ते असे सुनिश्चित करते की, भावी पिढीच्या फायद्यासाठी त्यांचे संरक्षण करणे अत्यावश्यक आहे.

4 सांस्कृतिक वारसा स्थळांच्या यादीतील महाराष्ट्रातील ठिकाणे कोणती ते शोधून लिहा.

- Ans** i. एल्लोरा लेणी
 ii. अजिंठा लेणी
 iii. घारापुरी (एलिफन्टा) लेणी
 iv. कैलास मंदिर (वेरुळ)
 v. छत्रपती शिवाजी महाराज टर्मिनस, मुंबई.

5 'जनांसाठी इतिहास' ही संकल्पना स्पष्ट करा.

- Ans** i. इतिहासाविषयी लोकांच्या मनात अनेक गैरसमज असतात.
 ii. इतिहास हा विषयी फक्त इतिहासकारांसाठी आणि इतिहास विषयाचा अभ्यास करू इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी असतो. दैनंदिन जीवनात इतिहासासारख्या विषयाचा काही उपयोग नसतो, इतिहासासारखा विषयक आर्थिकदृष्ट्या उत्पादक क्षेत्रांशी जोडला जाऊ शकत नाही. इत्यादी.
 iii. अशा गैरसमजांवर मात करत इतिहासाची नाळ लोकांच्या वर्तमानातील जीवनसरणीशी जोडणारे क्षेत्र म्हणजे 'जनांसाठी इतिहास' होय.
 iv. परदेशातील अनेक विद्यापीठांमध्ये जनांसाठी इतिहास या विषयातील अभ्यासक्रम शिकविले जातात.
 v. उपयोजित इतिहासाला 'जनांसाठी इतिहास' असेही म्हटले जाते.

6 इतिहासाच्या साधनांचे जतन व्हावे यासाठी किमान १० उपाय सुचवा.

- Ans** i. जतनाच्या महत्त्वाची जाणीव निर्माण करणे.
 ii. जतन व्यवस्थापन व तंत्रे यांतील संशोधने व प्रशिक्षणाची सोय करणे.
 iii. जनता व सरकारी कर्मचारी यांसाठी सर्वधन कार्यशाळांचे आयोजन केले पाहिजे.
 iv. इतिहासाच्या साधनांचे जतन करण्यासाठी, जनजागृतीसाठी शोधजन्य शैक्षणिक कार्यक्रमांच्या विकासाचे आयोजन केले पाहिजे.
 v. संस्थानिहाय जतन धोरणांचा विकास हा अत्यावश्यक घटक आहे.
 vi. मूळ स्त्रोतांच्या संरक्षणासाठी, वापर करताना त्याऐवजी इतर सुयोग्य साधने पुरविणे.
 vii. आपण अभिलेखागारातील साहित्याची सुयोग्य ठिकाणी व स्थितीमध्ये साठवण केली पाहिजे.
 viii. उच्च प्राधान्य असलेल्या दस्तऐवजांचे संवर्धन काम हाती घेणे.
 १. नुकसान होण्याचे धोके कमी होतील अशा प्रकारची साधने पुरविणे.
 २. कोणत्याही नैसर्गिक हानी किंवा आपत्ती दरम्यान आगाऊ नियोजन लाभांश देऊ शकतात.

7 पुढील विषयांच्या संशोधनात इतिहासाची संशोधन पद्धती कशी उपयुक्त ठरेल ते स्पष्ट करा.

Ans अनेक विषयांच्या संशोधनात इतिहासाची संशोधन पद्धती उपयुक्त ठरते. ते विषय पुढीलप्रमाणे:-

अ. विज्ञान :

- i. वैज्ञानिक शोध आणि सिद्धान्त यांचा कालक्रम आणि त्या शोधांमागील कारणपरंपरेची साखळी समाजावून घेण्यासाठी विज्ञानाचा इतिहास अभ्यासावा लागतो.
 ii. गरज ही शोधाची जननी असते असे म्हटले जाते.
 iii. अनेकदा वैज्ञानिक शोध हे मानवी गरजांची पूर्तता आणि जिज्ञासेचे समाधान करण्याच्या प्रयत्नातून लागलेले असतात.
 iv. शोधांमागील कारणपरंपरा, कालक्रम समजून घेण्यासाठी विज्ञानाच्या इतिहासाचे ज्ञान उपयोगी पडते.

ब. कला :

- i. विविध कलाक्षेत्रांमधील अभिव्यक्ती व त्यामागील वैचारिक – भावनिक – सांस्कृतिक परंपरांच्या आधाराने झालेला कलांचा विकास समजावून घेणे महत्त्वाचे असते.
 ii. कोणत्याही कलाविष्काराचे मर्म, कलाकृतीच्या निर्मात्यांची मानसिकता आणि विशिष्ट कलाशैलीच्या विकासाचा क्रम सांस्कृतिक इतिहासाच्या अभ्यासाद्वारे समजू शकतो.

क. व्यवस्थापनशास्त्र :

- उत्पादनाची संसाधने, मनुष्यबळ आणि उत्पादनाच्या विविध प्रक्रिया, बाजार आणि विक्री यांच्या व्यवस्थापनाच्या साखळीत त्यासंबंधातील भूतकालीन यंत्रणा कशा होत्या, हे समजावून घेणे आवश्यक आहे.
- या साखळीत गुंतलेल्या विविध स्तरांवरील लोकांची परंपरागत मानसिकता समजावून घेण्यासाठी या सर्वांचा डोलारा ज्या वेगवेगळ्या सामाजिक आणि आर्थिक संस्थांच्या संघटनावर अवलंबून असतो त्यांचा इतिहास समजावून घेणे आवश्यक आहे.
- त्यांचा इतिहास समजला तर वर्तमानात विविध पातळ्यांवरील व्यवस्थापन करणे सोपे होते.

8 उपयोजित इतिहास

- Ans** i. भूतकाळातील घटनांसंबंधीचे जे ज्ञान इतिहासाद्वारे प्राप्त होते, त्याचा उपयोग वर्तमान आणि भविष्यकाळात सर्व लोकांना कसा होईल याचा विचार या विषयाद्वारे केला जातो.
- ii. वर्तमानातील सामाजिक आव्हानांवर उपाययोजना करणे, सामाजिक उपयुक्ततेचे निर्णय घेणे यांसारख्या गोष्टींसाठी पूर्वी होऊन गेलेल्या घटनांचे विश्लेषण दिशादर्शक ठरते. त्यासाठी इतिहासाचे ज्ञान आवश्यक असते.

9 उपयोजित इतिहासाचा वर्तमानकाळाशी कसा सहसंबंध असतो ?

- Ans** i. इतिहासाचा दैनंदिन व्यवहारामध्ये उपयोग काय, असा प्रश्न नेहमी विचारला जातो.
- ii. उपयोजित इतिहास म्हणजे काय या प्रश्नाच्या उत्तरात वरील प्रश्नाचे उत्तरही आपोआप मिळते.
- iii. भूतकाळाचे मूर्त आणि अमूर्त स्वरूपातील अनेक अवशेष वर्तमानकाळात अस्तित्वात असतात.
- iv. त्यांच्याबद्दल आपल्या मनात कुतूहल असते, आत्मीयता असते.
- v. त्यांच्या अस्तित्वाचा इतिहास आपल्याला समजावून घ्यावासा वाटतो, कारण ते आपल्या पूर्वजांनी निर्माण केलेल्या कलाकृतींचे, परंपरांचे अवशेष असतात.
- vi. आपला प्राचीन वारसा आपली ओळख निर्माण करण्यास मदत करते.
- vii. उपयोजित इतिहासाच्या मदतीने आपल्या वारशाचे जतन आणि संवर्धन करता येते.
- viii. वारसा व्यवस्थापनामुळे व्यवसायाच्या अनेक संधी निर्माण होतात.
- ix. इतिहासाच्या आधारे वर्तमानकाळाचे यथायोग्य आकलन आणि भविष्यकाळासाठी दिशादर्शन असे उपयोजित इतिहासाचे वर्णन करता येते.

Q.7 दिलेल्या उताऱ्याचे वाचन करून त्यावर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

1

जगातील सर्वात प्राचीन समजले जाणारे (इ.स.पू. ६ वे शतक) संग्रहालय मेसोपोटेमियातील 'उर' या प्राचीन शहराचे उत्खनन करताना सापडले. हे उत्खनन ब्रिटिश पुरातत्त्वज्ञ सर लियोनार्ड वुली यांनी १९२२ ते १९३४ या काळात केले होते. हे संग्रहालय एनिगॉल्डी नावाच्या मेसोपोटेमियाच्या राजकन्येने बांधले होते. ती स्वतः त्या संग्रहालयाची संग्रहपाल म्हणून काम पाहत असे. या संग्रहालयात सापडलेल्या प्राचीन वस्तूंसोबत त्या वस्तूंचे सविस्तर वर्णन करणाऱ्या मातीच्या वटिका (clay tablets) होत्या.

- जगातील सर्वात प्राचीन संग्रहालय कोठे सापडले?
- 'उर' येथील संग्रहालय कोणी बांधले?
- 'उर' येथील संग्रहालय कोणी शोधले?

- Ans** i. जगातील सर्वात प्राचीन समजले जाणारे संग्रहालय मेसोपोटेमियातील 'उर' या ठिकाणी सापडले.
- ii. 'उर' येथील संग्रहालय एनिगॉल्डी नावाच्या मेसोपोटेमियातील राजकन्येने बांधले.
- iii. 'उर' येथील संग्रहालय ब्रिटिश पुरातत्त्वज्ञ सर लियोनार्ड वुली यांनी शोधले.